Kungligt dubbelliv för tusen år sedan

– eller vem var Erik segersäll, Sigtunas grundare?

Rune Edberg

I två dygn kämpade kung Erik vid Fyrisvall mot sin upproriske brorson Styrbjörn, utan någon av härarna fick övertaget. På kvällen den tredje dagen blotade Erik åt Oden och svor att överlämna sig till denne efter tio år, om krigsguden ville ge honom segern, heter det i en isländsk sagakälla. Då segrade Erik, i övrigt mest hågkommen för sina trassliga äktenskapsaffärer. Han gick till historien med tillnamnet ”segersäll”.

Hur mycket sanning det ligger i den legendariska och romantiserade bilden av Erik är osäkert. De skriftiga källorna är fåtaliga, osäkra och motsägelsefulla. Men med hjälp av arkeologin kan nu Erik vara på väg mot en historisk comeback som stadsgrundare och samhällsorganisatör.

Arkeologiska rön från de senaste årens undersökningar i Sigtuna har visat att platsen någon gång på 970-talet började bebyggas efter en fastställd plan. Det var på kung Eriks tid och att det var han som låg bakom stadsgrundandet är högst sannolikt. Eriks söner Olof (kallad Olof skötkonung), Anund (Kallad Anund Jakob) och Emund (kallad Emund gamle eller Emund slemme) är arkeologiskt och historiskt fast knutna till Sigtuna.

Vem var då denne Erik? Populärhistoriska skribenter och litteratörer har flitigt broderat ut Eriks liv och gärning. Exempelvis var Verner von Heidenstams Svenskarna och deras hövdingar länge obligatorisk läsning i skolorna och där återfinns två kapitel med romantiserade Eriksbravader, i författarens uppstyltade stil.

Höjd till skyarna

Ett annat exempel på samma sak är ett rikt illustrerat verk i stort format, med titeln Sveriges hundra konungar, som utgavs på 1950-talet. Pennan fördes av kulturhistorikern Åke Ohlmarks, som höjde Erik till skyarna: ”Erik segersäll är en av den svenska hävdens kraftfullaste, lyckosammaste och samtidigt slugaste gestalter, en värdig arvtagare till Ivar vidfamnes och Harald hildetands traditioner”, skrev han. (Ivar vidfamne och Harald hildetand är ett par legendkungar som ingen i dag betraktar som historiska.)

Den mot alla isländska sagauppgifter starkt reserverade Lundaprofessorn i histo-

ria, Sture Bolin, skrev en gång erkännsamt att Erik är den första svenska kung som vi faktiskt ändå vet någonting om. Men det är ändå inte särskilt många uppgifter om Erik som källkritiska forskare är beredda att acceptera som fakta.

Inget efternamn

För att börja med den insmickrande beteckningen segersäll så är det okänt om den användes under kungens livstid. Det första belägget är från omkring 200 år efter hans död. Att stava segersäll med stort S, som ibland görs, är alltså knappast motiverat, det är inget efternamn.

De äldre berättande uppgifter vi har om Erik kommer i huvudsak från två helt olika håll. Dels är det norsk-isländska källor, dels tyska. Han nämns också hos den danske krönikören Saxo grammaticus. Att ha flera oberoende källor är en lycka för forskaren som då kan jämföra, värdera och tolka utifrån något slags säker verklighetsbakgrund. I fallet Erik segersäll räcker detta verkligen så långt så att vi inte behöver betvivla att han verkligen existerat. Men i övrigt är uppgifterna så fåtaliga, vaga och motstridiga så att det nästan omöjligt att säkert avgöra vad som är sant och vad som inte kan vara det.

Kung Björn

I de norsk-isländska källorna, däribland främst det verk från 1200-talet av Snorre Sturlasson, som vanligen går under namnet Heimskringla, finns en rad uppgifter om Erik. Han är där son och efterträdare till en kung Björn. Han har också en bror som heter Olof och vid faderns död utses Erik och Olof till samregenter.

När Olof sedan dog krävde dennes tolvårige son Björn att få överta faderns maktbefogenheter. Erik vägrade eftersom han tyckte att Björn borde växa till sig lite först. Björn blev sur men efter att farbror Erik utrustat honom med en stort antal skepp gav han sig ut och plundrade och härjade runt Östersjön allt vad han förmådde. Kammen växte, han började kalla sig Styrbjörn starke och etablerade sig som hövding för Jomsvikingarna, ett sjörövarband som höll till i det befästa Jomsborg i Odermynningen på Östersjöns sydkust, av slavisktalande folk (”vender”) bebodda trakter. Enligt Saxo, som skrev i början på 1200-talet, var det den danske kungen Harald Gormsson (Harald blåtand) som hade satt in Styrbjörn som kommendant på denna plats.

Slaget vid Fyris

Flera källor uppger att det sedan var i förening med just Harald blåtand som Styrbjörn marscherade upp för att ta makten i Sverige från sin farbror Erik. Saxo skriver att Harald, som med sina trupper gått iland i Halland, emellertid ångrade sig när han fick höra att den tyske kejsaren under hans bortovaro passat på att invadera Jylland. Harald vände om hemåt och drev bort saxarna.

Därmed är vi framme vid det legendariska slaget vid Fyrisvall, troligen i Uppsalas närhet, som ska ha ägt rum 985 eller däromkring. Inför slagets blodiga final blotade Styrbjörn till Tor. Erik svor å sin sida inför Oden att överlämna sig till honom efter tio år om denne gav honom segern.

Erik avgick påföljande dag med segern.

Styrbjörn hade stupat.

Liknande uppgifter om Fyrisslaget återfinns i Knytlingasagan, en på Island sammanställd historia om de första danska kungarna.

Saxo kritiserar i sin krönika skarpt Styrbjörn för att han lättsinnigt störtade sig själv i fördärvet genom att angripa Erik utan danskt bistånd.

Erik i Odens tempel inför slaget vid Fyris, som Jenny Nyström tänkte sig scenen. Bild från 1890-talet.

Krav från Oden

Fast hur det egentligen var med de danska stödtrupperna är ovisst. I det (då danska) Skåne finns två runstenar som rests efter män som stupat vid Uppsala. Den nyaste forskningen daterar dem till 980-talet och flera forskare anser att de syftar på slaget vid Fyrisvall, och sagauppgifterna får därmed ett visst välbehövligt stöd.

”Tio vintrar efter Styrbjörns fall” som det heter hos Snorre, var det så dags för Oden att kräva att den segersälle uppfyllde löftet från Fyrisvall. Erik blev sjuk och dog. Detta ska alltså ha varit omkring 995.

Den ivrigt kristne Harald blåtand hade samtidigt fått stora problem på hemmaplan. Han utmanades av sin son Sven Haraldsson (Sven tveskägg), en strid som slutade med att Harald först tvingades i gå exil hos sina vendiska, visserligen hedniska men dock allierade, varpå han snart avled.

Så långt huvuddragen i de norsk-isländska och danska källskrifterna. Över till de tyska!

En helt annan

Vissa uppgifter om situationen i Skandinavien finns antecknade av krönikören Thietmar av Merseburg, död 1018. Några av dessa berör Erik indirekt. Men trots att Thietmar var mer eller mindre taget samtida med Erik nämner Thietmar inte uttryckligen denne.

Hos kyrkomannen Adam av Bremen, som skrev omkring 1070, dvs omkring 75 år efter Eriks död, finns det däremot utförliga uppgifter. I denna källa framträder en helt annan Erik än i de norsk-isländska. Någon far vid namn Björn nämns inte, istället går det av sammanhanget att utläsa att Eriks kunglige företrädare kan ha hetat Emund. Eftersom namn i tidens förnäma släkter ofta ärvdes mellan generationerna och en av Eriks historiskt kända sonsöner hette Emund verkar det ju inte orimligt att tänka sig att Erik var son till just en Emund. Adam av Bremen kopplar dessutom Emund till kungarna av ”Birkaätten”, kända genom Rimberts biografi över aposteln Ansgar.

Angrep Sven tveskägg

Också kunganamnet Björn (som hos Snorre) känns för övrigt igen från svenskt 800-tal, för när Ansgar första gången kom till Birka möttes han av kung vid namn Björn.

Enligt Adam av Bremen förde Erik en expansiv utrikespolitik. Han anföll Danmark med en krigshär ”talrik som sanden i havet”, kämpade till sjöss, och fördrev den danske kungen Sven tveskägg.

Uppgifterna om Eriks danska välde brukar av strängt källkritiska forskare i regel tas med en nypa salt men värt att notera är att den ovannämnde Sture Bolin, som själv tillhörde denna skola, ändå ansåg att uppgifterna är styrkta eftersom Adam angav att han hade dem från två oberoende källor. Hos Adam finns nämligen också en uppgift om att Erik stred militärt mot den tyske kejsaren Otto III men besegrades av denne.

Bas i Danmark?

Adams huvudsagesman om förhållandena i Skandinavien var kung Sven Estridsen, dotterson till Sven tveskägg, men uppgiften om striderna med Otto kommer enligt Adam från andra källor. För att föra krig mot Otto krävdes rimligen att Erik hade en bas i Danmark, resonerade Bolin.

Några uppgifter om dessa eventuella strider mellan Erik och Otto har dock inte påträffats i tyska annaler.

Erik framställd av J H Holmbergsson på en 1800-talsbild.

I Danmark blev Erik omvänd till kristendomen och döpt, vilket inte hindrade att han senare avföll till hedendomen igen, suckar Adam av Bremen.

Enligt Adam så återtog Sven tveskägg vid Eriks död sitt danska rike. Sven hade då flackat runt som landsflyktig i 14 år, heter det i denna källa, som är starkt avog mot Sven som betecknas som gudlös. Men enligt anglosaxiska källor, som är ganska detaljerade, hade Sven under perioden istället härjat och plundrat vitt och brett i England.

Trasslig

Efter återkomsten till Danmark gifte sig Sven med Eriks änka bara för att åter – temporärt – bli fördriven av Erik segersälls son och efterträdare Olof skötkonung.

Därmed kommer vi in på de bevärliga och motsägelsefulla uppgifterna om Eriks äktenskapsförhållanden.

Enligt Snorre Sturlasson och andra norsk-isländska källor hette Eriks första hustru Sigrid Tostesdotter (kallad Sigrid storråda). Hon härstammade från en rik svensk stormannasläkt och beskrivs som mycket härsklysten och svår att tas med. Denna Sigrid omtalas som mor till den blivande kungen Olof Eriksson (Olof skötkonung). Enligt samma källor försköt Erik så småningom Sigrid ”på grund av hennes högmod” och gifte om sig.

Innebrända

Det är denna Sigrid storråda som, enligt dessa källor, i sitt andra gifte blev Sven tveskäggs drottning. Detta äktenskap föregicks av en lång rad spektakulära händelser, då Sigrid först givit flera friare korgen. Två av dessa, en norsk hövding Harald grenske (för övrigt far till den blivande Olav den helige), och en rysk furste Vissivald (troligen identisk med en historiskt belagd Vsevolod) lät hon bränna inne eftersom hon tyckte att de inte var märkvärdiga nog! Därefter friade den norske kungen Olav Tryggvason. Sigrid sa först nej men ändrade sig sedan. Men till slut gick denna förlovning i stöpet eftersom Sigrid ståndaktigt vägrade att låta döpa sig. Olav var ivrig kristen. ”Varför skulle jag gifta mig med dig, din hundhedning?” ska orden ha fallit. Sigrid svor då på att hämnas.

Gruvlig hämnd

När sedan Sven tveskägg friade slog Sigrid till utan att tveka, och med honom som redskap skulle hon av slaget vid Svolder (år 1000) få sin gruvliga hämnd på Olav Tryggvason, när norrmännen besegrades och kungen själv stupade.

Adam av Bremen har däremot över huvud taget inga uppgifter om någon Sigrid storråda! I hans bok uppges istället att Erik

gifte sig med en dotter (eller syster) till Polens kung Mieszko, syster (eller faster) till dennes efterträdare Boleslav Chrobry. Denna kvinna anses av vissa forskare vara identisk med en i polska källor nämnd Sventoslava vilken tycks vara identisk med den Gunhild, som nämns i sagorna som hustru till Sven tveskägg.

Enligt Adam förde svågrarna Erik och Boleslav krig mot Sven tveskäggs Danmark.

Enligt denna version var det Gunhild – inte Sigrid – som Sven tveskägg gifte sig med efter Eriks död. Paret fick då sönerna Knut (den blivande Englandserövraren Knut den store) och Harald samt dottern Estrid, mor till Sven Estridsen, Adams uppgiftslämnare.

(Enligt Snorre var det tvärtom. Sven tveskägg var först gift med polska Gunhild och därefter med Sigrid storråda…)

Påhittad figur?

Forskare som främst stöder sig på Adams uppgifter avfärdar det mesta hos Snorre och de övriga norsk-isländska sagauppgifterna. Sigrid storråda ses en påhittad figur som aldrig existerat. Striden vid Fyrisvallarna må visserligen ha ägt rum, men om Erik där besegrade Styrbjörn eller någon annan kan vi inte säga säkert.

Forskare som främst stöder sig på de norsk-isländska källorna anser att Adams uppgifter inte kan få försteg enbart på grund av att de ligger närmare de beskrivna händelserna i tiden. Adam talade inte nordiskt språk och tillhörde en annan kulturkrets vilket bäddade för fel och missförstånd när han behandlade skandinaviska förhållanden, kan det heta.

Uppgifter som indirekt syftar på Eriks utrikespolitik finns också i ryska källor. I de mångåriga tronstriderna efter furst Svjatoslavs död 968 deltog utsända svenska trupper på den segrande furst Vladimirs sida. Dessa soldater brukar betraktas som embryot till det så kallade väringagardet som efter Vladimirs dop och giftermål med en bysantinsk prinsessa 988 upprättades i det kejserliga Konstantinopel. Under hela 1000-talet bekräftades sedan de svensk-ryska relationerna med ständigt nya äktenskapsband.

Det berömda ”Sigtunavikingen” kanske föreställer en kung – eller en idealbild av en kung. kanske Erik?

Satt i Uppsala

I de norsk-isländska källorna sägs att Erik ”satt i Uppsala”. Sigtuna nämns där inte förrän i samband med händelser under Olof skötkonungs tid och sedan under Anund Jakobs men då framstår staden närmast som sveakungens huvudsäte.

Men det arkeologiska materialet talar som tidigare påpekats för ett Sigtunagrundande redan på Eriks tid. Och om detta stämmer, var i övrigt i Sverige kan man ana Eriks ordnande hand? Arkeologen Mats G. Larsson har föreslagit att Erik i Uppland

Toppig hjälm var modernt omkring år 1000. Här ett mynt slaget i Sigtuna, efter engelsk förebild, för Eriks sonson Anund Jakob.

omstöpte en äldre samhällsordning, som var byggd på personliga band mellan hövdingar och deras följemän, till en territoriell organisation. Hundare och folkland blev geografiska enheter med bland annat sjömilitära uppgifter inom den så kallade ledungen.

Om således bilden av Erik som politiker, krigare och äkta make är vag och motsägelsefull, vad kan då sägas om Erik som person? Hur såg han ut? Hade han charm? Söp han? Om sonen Olof (Olof skötkonung) finns en hel del uppgifter av denna karaktär, men om Erik – ingenting!

Ingen utlänning

Men om vi tillgriper analogier och sannolikhetsantaganden kan vi ändå säga något. Även om vi inte vet säkert var Erik var född eller något säkert om Eriks förfäder så finns det inga uppgifter om att han skulle kommit från utlandet som någon Karl XIV Johan. Det är således troligt att Erik och hans släkt hade något slags privat jordinnehav och därmed en personlig maktbas någonstans i Sverige. Anknytningarna till Uppsala och Sigtuna är ganska tydliga. Sonen Olof har troligen någon form av västgötaanknytning (ett tecken på detta är hans legendariska dop i Husaby källa nära Skara) men vilka rötter denna har är okänt, ett förslag är att det är på morssidan.

Hur lät det när Erik talade? Det kan vi säga ganska säkert eftersom han levde under den tid då det började bli på modet att resa runstenar. Hans danske samtida Harald blåtand i Danmark lät i Jelling på Jylland resa pampiga runstenar över sina föräldrar Gorm och Tyra och sig själv.

Stajn och bajn

Ett modernt öra skulle kanske tro att Erik var gotlänning eftersom han troligen sade stajn och bajn istället för sten och ben. Men diftongerna försvann under vikingatiden successivt ur fornsvenskan – det skulle inte dröja mer än några generationer innan de var borta i de flesta dialekter.

Kanske kunde Erik också tala polska med Gunhild (om hon nu var hans hustru) och sin (eventuella) svåger och vapenbroder Boleslav? Omöjligt är det inte: islänningen Odd Snorrason berättar i sin rapport om slaget vid Svolder att Olav Tryggvason pratade med män på skepp från Vendland på ett språk som övriga norrmän som var med inte förstod. Men Olav bör ha varit särskilt mångspråkig eftersom han dels vuxit upp i Estland och Holmgård dels varit gift med en slavisk furstedotter.

Analfabet

Hade Erik någon utbildning? Förstod han kyrkospråket, latin? Knappast. Var han läs- och skrivkunnig? Kanske något, men mycket att läsa utom runstenar, som ännu så länge var mycket fåtaliga, fanns det inte i Sverige vid denna tid – såvitt vi vet är det säkrast att

tillägga. Runristandet på sten tar ordentlig fart först efter Eriks död, på 1000-talet. Att skriva ”runbrev” på trä, näver eller ben börjar förekomma framåt sekelskiftet 1100, fast här kan arkeologin mycket väl fortfarande komma med överraskningar.

Var Erik är begravd vet vi inte. Vissa äldre forskare tog fasta på norsk-isländska berättelser om att Eriks släkt härstammade från samma Ynglingaätt som de folkvandringstida kungar som ligger begrava i Uppsala högar antas göra. I Sveriges hundra konungar slog Åke Ohlmarks fast att Erik ligger begravd i en av de många mindre högarna i Gamla Uppsala. En gissning, tvingas vi konstatera. Ett annat förslag är Valsgärde, båtgravfältet vid Fyrisån några kilometer norr om Gamla Uppsala. Om detta skulle stämma kan hans grav paradoxalt nog redan vara undersökt!

Skånsk runsten som minner om en skämpe som stupade på den danska sidan vid slaget vid Fyrisvall.

Manligt prål

Bristen på beskrivningar och fysiska lämningar gör att vi inte kan säga mycket om Eriks kroppsbyggnad eller hur han gick klädd. Förkristna hövdingagravar som grävts ut visar dock att pälsbrämade bjärta mantlar, sidensärkar, konstfärdiga smycken, exklusiva svärd och praktfullt utrustade hästar var viktiga attribut för tidens makthavare. Det norsk-isländska källmaterialet har också mycket att berätta om detta manliga prål som säkert inte var främmande för Erik.

Det är givetvis frestande att se Erik i den med en toppig hjälm prydda, välfriserat skäggiga älghornsfigur som påträffades i Sigtunas svarta jord 1937. Den numera världsberömda, nästan överallt återgivna gestalten har kommit att bli arketypen för den nordiske vikingen.

Vikingatidens krigare bar gärna detta slags toppiga hjälmar och att Erik också gjorde det är nog rätt säkert. Hans sonson Anund Jakob lät för övrigt slå mynt – i Sigtuna – där åtsidans kungagestalt just bär en sådan hjälm.

Sigtunadynasti

Uppgifterna om Erik segersälls person är alltså ytterst knappa och de om hans gärning motsägelsefulla. Man kan på ett ytligt plan lätt få intrycket att han levde ett dubbelliv, eller att det är frågan om två olika kungar som gått till hävderna under samma namn.

Forskningen fortsätter men några nya historiska källor kan vi knappast vänta dyker upp utan det är arkeologin som vi kan hoppas på för att bidra med ny kunskap om Erik och hans tid.

Arkeologin har redan visat att Erik segersäll satte Sigtuna på kartan. Hans söner Olof skötkonung, Anund Jakob och Emund regerade där.

När Erik segersälls dynasti ebbat ut omkring 1060 efterträddes den av den stenkilska, men Sigtuna behöll sin ställning som politiskt maktcentrum. Men det hade börjat blåsa stormvindar från kontinenten. Sigtuna blev biskopssäte med tysken Adalvard som förste ämbetsinnehavare.

Första stenkyrkan

Ett århundrade efter Erik segersälls död vad det av Rom sanktionerade, kristna kungadömet fast etablerat i Sverige.

Sigtunas kungsgård med sitt mot Mälaren framskjutna läge flyttades bakåt, upp på den höjd där den på 1700-talet byggda prästgården nu ligger. Den prestigefyllda av Erik segersäll utstakade kungsgårdstomten röjdes av och där anlades istället biskopskyrkan. Det var Mälardalens första stenkyrka, vars massiva murar man ännu kan se spår av i Sigtuna Museums trädgård. Inte mindre än sex andra stenkyrkor uppfördes i staden under samma tid.

På en runinskrift som hittades i kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna vid grävningar 1989, sägs det kungen är frikostig och full av ynnest. Kungen som åsyftas kan vara Inge, i kungalängder kallad Inge den äldre, verksam från omkring 1080 och antagligen arkitekten bakom stadens totala omdaning.

I sagornas värld

Vissa forskare talar för att det är just kung Inge som ligger begravd i biskopskyrkans ännu oundersökta krypta. Fast Vreta kloster i Östergötland brukar för också nämnas som en möjlig gravplats för denne.

Erik var, som en halvt hednisk gestalt, redan på Inges tid på väg att glida in i sagornas värld.